

С.В. Глущенко
(Академія адвокатури України)
(Науковий керівник доцент О.С. Захарова)

Окремі питання касаційної перевірки судових рішень у цивільних справах

Ключові слова: касація, правосуддя, процес, процесуальні «фільтри», судова реформа, судоустрій, цивільне судочинство.

Касація як інститут перевірки судових рішень у цивільному судочинстві в його модернізованому вигляді була запроваджена Законом України від 21 червня 2001 р. «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України». Цей процес відбувався на тлі закінчення строку дії перехідних положень Конституції України та реалізації приписів Концепції судово-правової реформи, які зумовили необхідність приведення визначеного масиву законодавства у відповідність до встановлених Основним Законом вимог. Фактично вперше на законодавчому рівні у незалежній Україні було нормативно окреслено концептуальну сутність касаційного оскарження, що зводилася до такого. По-перше, запропонована модель касації істотно відрізнялася від попередніх процесуальних конструкцій перевірки судових рішень і за своєю природою мала схожі риси з апеляцією. По-друге, у цивільному процесі було створено власне інститут касаційного оскарження, який певною мірою відповідав суті і завданням цього способу перевірки судових рішень [2, 380].

Необхідно зазначити, що питання правової регламентації касаційної перевірки судових рішень у сфері цивільного судочинства досліджувалися багатьма вченими-правниками, зокрема В.В. Комаровим, В.В. Кривенком, Д.Д. Луспеником, І.І. Ємельяновою, П.І. Шевчуком та ін. Разом із тим, попри численні наукові напрацювання

невирішеність усього загалу проблем та перспективних ідей щодо удосконалення моделі касаційного оскарження судових рішень у справах цивільної юрисдикції обумовлює необхідність подальших ґрунтовних досліджень та розробки рекомендацій (пропозицій) стосовно приведення чинного законодавства у відповідність із правовими традиціями і досвідом європейських країн.

Якщо звернутися до нормотворчого аспекту функціонування касації, то згадаємо про «малу» судову реформу 2001 р., за результатами якої Законом України «Про судоустрій України» касаційною інстанцією було визначено Касаційний суд України. Проте фактично він так і не запрацював, а положення вказаного Закону в частині створення і діяльності цього суду визнано неконституційними [12, 765]. Зазначимо, що згідно з вітчизняною правовою доктриною до 2001 р. на рівні Верховного Суду України поєднувалися три судові інстанції: перша, касаційна та наглядова. На думку українських дослідників, наслідком змін і перерозподілу повноважень у системі судів загальної юрисдикції мала б стати процесуальна «чистота» Верховного Суду України та визначення його з урахуванням європейського досвіду організації судових органів як суду касаційної інстанції [9, 39]. Однак за результатами реформи перевірка судових рішень у цивільних справах зіштовхнулася з низкою процедурних про-

блем, оскільки законодавчі приписи 2001 р. відкрили дорогу до касації практично всім судовим рішенням.

З метою вдосконалення інституту касаційного оскарження судових рішень у цивільних справах у березні 2002 р. Верховна Рада України прийняла зміни до ст. 320 Цивільного процесуального кодексу України 1963 р., відповідно до яких було встановлено своєрідний процесуальний «фільтр» у вигляді обов'язкового перегляду рішень судів першої інстанції апеляційними судами з метою забезпечення права на касаційне оскарження [5]. Але такий підхід з боку законодавців був надто запізнілим і ситуацію не виправив, оскільки розвантажити Верховний Суд України від значної кількості справ, яких з роками ставало дедалі більше, так і не вдалося. Більше того, постало питання про відповідність існуючого механізму касаційного оскарження судових рішень, що набрали законної сили, європейським стандартам доступності правосуддя, в тому числі і принципу правової визначеності.

Продовженням реформування цивільного судочинства стало прийняття нового Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК України), який набрав чинності з 1 вересня 2005 р. Однак попри численні зміни до цього Кодексу, вони, на жаль, не були достатньо систематизовані і призвели до неузгодженості правових норм та ускладнили практику їх застосування [1, 3]. Крім цього, прийняття ЦПК України ознаменувалося наданням Верховному Суду України не лише касаційних повноважень, а й виняткових, і започаткувало практику неконституційного «клонування» касації на її різновиди, що прямо суперечить приписам п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України у розумінні єдності касації як надзвичайної (екстраординарної) функції правосуддя.

Зрозумівши недосконалість існуючої моделі касації, Верховна Рада України 22 лютого 2007 р. ухвалила зміни до Закону України «Про судоустрій України», внаслідок яких Верховний Суд України звільнився від раніше накопичених справ, які тривалий

час не розглядалися, з їх передачею на касаційний розгляд відповідним апеляційним судам [7, 607–608]. Незважаючи на тимчасовість дії цих змін, вони мали достатню правову обґрунтованість і необхідність. Проте вирішити основні проблеми правової регламентації касації, пов'язані не лише з її процесуальним наповненням, а й з концептуальною сутністю, не вдалося.

Такий висновок випливає з аналізу сучасних трансформацій у сфері цивільного судочинства і звернення до «процесуальної майстерні» касаційного оскарження. Є очевидним, що нинішній стан речей у цивільно-правовій формі правосуддя виокремлює низку організаційних та методичних проблем, пов'язаних з: 1) необмеженістю підстав для відкриття касаційного провадження; 2) відсутністю процесуальних «фільтрів» допуску до касації; 3) порушенням розумних строків розгляду цивільних справ у суді касаційної інстанції; 4) розмитістю меж розгляду справ судом касаційної інстанції тощо.

Наразі існує ситуація, коли право на оскарження у касаційному порядку фактично не передбачає наявності будь-якого механізму допуску («фільтрації»), оскільки практично всі справи, що вирішувалися в місцевих і переглядалися в апеляційних судах, автоматично можуть переходити до розгляду касаційного суду, тоді як у переважній більшості європейських країн такий спосіб вважається винятковим (екстраординарним). Крім того, говорячи про всеосяжність і доступність касації, потрібно звернути увагу на таку новелу цивільного процесу як «повна касація», що вживається багатьма процесуалістами. Ми не погоджуємось із уведенням такого терміну у правовий лексикон, оскільки він породжує роздуми щодо створення інших процесуальних конструкцій («неповної», «часткової», «обмеженої» тощо) касації та підриває й без того хиткі підвалини її єдності.

Вважаємо, що на сучасному етапі реформування процесуального права відсутність обмежень допуску до касації є неприпустимою розкішшю, оскільки сто-

їть на заваді підвищення функціональної спроможності та ефективності діяльності касаційного суду. Крім того, завантажує суддів великою кількістю справ, які не лише не мають принципового значення для суспільства і подальшого правозастосування, а й не впливають на забезпечення єдності судової практики і розвиток права. Водночас окреслене питання має вирішуватися не лише у сенсі формальної необхідності, а й з точки зору забезпечення процесуального статусу осіб, котрі дійсно потребують додаткового судового захисту.

Щодо порядку подання касаційної скарги і відкриття відповідного провадження, то потрібно звернутися до змісту статей 327 і 328 ЦПК України. Так, касаційні скарги надсилаються безпосередньо до суду касаційної інстанції, де вони реєструються і передаються в порядку черговості судді-доповідачу, який перевіряє їх на відповідність встановленим законом процесуальним вимогам. Крім того, суддя-доповідач має вирішити питання про наявність підстав для допуску касаційної скарги до розгляду і відкриття касаційного провадження. Як розуміється з викладеного, зазначені обов'язки покладаються саме на суддю Верховного Суду України, який, виконуючи законодавчі приписи, змушений відволікатися від перегляду інших допущених до розгляду справ, тобто здійснення правосуддя безпосередньо. Тому раціонально було б з точки зору правового статусу судді найвищого судового органу у системі судів загальної юрисдикції виконувати ці фактично технічні процедури іншим особам, які не є суддями (звичайно, без вирішення касаційної скарги по суті). Як варіант, виконання вказаних підготовчих дій щодо допуску касаційних скарг до провадження можливо покласти на помічників суддів та керівника структурного підрозділу Верховного Суду України, відповідального за забезпечення діяльності Судової палати у цивільних справах.

Інша проблема, що виокремлюється під час дослідження касаційного оскарження як можливості реалізації права на ефективний судовий захист у цивільному судочинстві,

стосується меж розгляду справи судом касаційної інстанції. Загальновідомо, що до повноважень касаційного суду належить перевірка судових рішень тільки в правовому сенсі, тобто на їх відповідність вимогам закону. У цивільному судочинстві для цього передбачено досить широкий арсенал правових засобів, що регламентовано у статтях 323–352 ЦПК України. Окремі з науковців, зокрема І.І. Ємельянова, такі повноваження касаційного суду називають «правовим наглядом» за судовим рішенням [3]. Погоджуючись із цією думкою, слід зосередитися на вирішенні такого питання: чи необхідно з точки зору правової доцільності і правової виваженості покладати на суд касаційної інстанції перевірку обґрунтованості оскаржуваного судового рішення? На сьогодні проблема обґрунтування касаційної скарги, як підстави для відкриття касаційного провадження, викликає найбільшу кількість теоретико-правових дискусій, оскільки це обмеження у класичному його розумінні не суперечить закону, проте і не деталізується в ньому. На нашу думку, суд касаційної інстанції може приділяти увагу фактичній стороні лише з метою встановлення законності судового рішення шляхом перевірки дотримання судами норм матеріального чи процесуального права. На цьому відповідні повноваження касаційної інстанції мають закінчуватися.

Аналіз приписів чинного ЦПК України в розрізі касаційної перевірки судових рішень свідчить про наявність іншої теоретичної проблеми, що пов'язана з отождоенням у цивільному процесуальному законі таких понять як «повноваження» і «права» касаційного суду. З точки зору процесуальної науки даний підхід є не зовсім правильним, оскільки повноваження — це те, що необхідно обов'язково виконати, а право передбачає для його носія лише можливість виконання, тобто вибір щодо його використання (або ні) на власний розсуд. Підтвердженням цього є тлумачення зазначених термінів, які містяться у довідкових джерелах. Так, поняття «повноваження» визначається як право, надане кому-небудь для здійснення чогось, а «право» — як

зумовлена певними обставинами підстава, здатність, можливість робити, чинити що-небудь, користуватися чим-небудь [11, 516, 549]. Тобто, публічна сфера правових відносин передбачає поєднання не лише прав, а й обов'язків у формі «повноваження» як необхідної умови існування того чи іншого суб'єкта права [13, 216]. За такого підходу вбачається, що законодавцем було упущено таку важливу складову як обов'язок суду. Отже, вести мову про те, що у повноваженнях у широкому значенні проявляється «автоматизм» дії цієї формули, яка дозволяє підтримувати наслідування влади, управління і правового порядку, з правової точки зору некоректно [10, 5–6].

Крім цього, сучасний розвиток юридичної науки вніс свої корективи у розуміння цієї категорії. Так, владні повноваження представлені сукупністю нормативно-закріплених прав і обов'язків суб'єкта, які здійснюються ними під час своєї професійної діяльності у визначеній сфері публічно-правових відносин [6, 20]. На нашу думку, розглядаючи касаційну скаргу, суд уповноважується (у сенсі як права, так і обов'язку) виконувати передбачені процесуальним законом дії, а не просто користуватися (або ні) своїми правами. Тим більше, що у ст. 337 ЦПК України зазначається, що суд касаційної інстанції відхиляє (а не має право або може відхилити!) касаційну скаргу, якщо визнає, що рішення ухвалено з додержанням норм матеріального і процесуального права.

Також важливим у сенсі дослідження інституту касаційного оскарження у ци-

вільному судочинстві є його полісистемність, що обумовлюється постійним розвитком суспільно-правових, політичних, економічних і культурних явищ в умовах сучасних глобалізаційних процесів, які апіорі не можуть мати сталий характер. Укорінений у вітчизняний цивільний процес принцип диспозитивності трансформувався у бік концептуального розуміння єдності судового правозастосування через надання суб'єктам цивільного судочинства дискреційних прав під час касаційного провадження. Донедавна зазначена правова догма розглядалася лише у межах приватно-правових відносин і полягала в тому, що факти порушення принципу єдності судової практики мають доводитися заінтересованими особами. Як зазначає з цього приводу В.В. Комаров, сьогодні все частіше його пов'язують з публічними інтересами, оскільки забезпечувати єдність судової практики в рамках якоїсь конкретної цивільної справи неможливо. Для цього потрібен аналіз визначеної категорії справ у різних судах [7, 607–608].

Таким чином, законодавче оновлення процедури касаційного перегляду судових рішень повинно забезпечуватися чітким додержанням принципу інстанційності під час розгляду судових рішень у цивільних справах з ухваленням остаточного рішення, а також наявністю підстав для такого перегляду, безпосередньо пов'язаних із функціями касаційного суду з метою забезпечення захисту приватних і публічно-правових інтересів у встановлених Конституцією та іншими законами України випадках.

Список літератури:

1. Безлюдько І.О., Бичкова С.С., Бобрик В.І. Цивільне процесуальне право України: навч. посібник / І.О. Безлюдько, С.С. Бичкова, В.І. Бобрик [та ін.]; [за заг. ред. С.С. Бичкової]. — К.: Атіка, 2006. — 384 с.
2. Васильев С.В. Гражданский процесс: учебное пособие / С.В. Васильев. — изд. второе, дополненное. — Харьков: Одиссей, 2007. — 512 с.
3. Ємельянова І.І. Апеляційний і касаційний перегляд судових рішень в цивільному судочинстві: теоретичні та практичні аспекти / І.І. Ємельянова // Право України. — 2004. — № 2.
4. Закон України «Про внесення змін до закону України «Про судоустрій України» щодо забезпечення касаційного розгляду цивільних справ : за станом на 22 лютого 2007 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2007. — № 16. — Ст. 220.

5. Закон України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України» : за станом на 7 березня 2002 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 30. — Ст. 209.
6. Маврин С.П. Понятие должностного лица в советском трудовом праве / С.П. Маврин, И.П. Плиев // Правоведение. — 1983. — № 4.
7. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія / В.В. Комаров, В.І. Тертишников, В.В. Баранкова [та ін.] ; за заг. ред. В.В. Комарова. — Харків: Харків юридичний, 2008. — 928 с.
8. Сердюк В.В. Дублювання касаційних повноважень як викривлення суті касації / В.В. Сердюк // Вісник Верховного Суду України. — 2008. — № 3(91).
9. Тихомиров Ю.А. Теория компетенции / Ю.А. Тихомиров. — М.: Зерцало, 1999.
10. Тлумачний словник сучасної української мови / [укладачі Л.П. Коврига, Т.В. Ковальова, В.Д. Пономаренко ; за ред. В.С. Калачника]. — Харків: Белкар-книга, 2005. — 800 с.
11. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / [за ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової, В.В. Васильченка, Н.Ю. Голубєвої]. — Харків: Одиссей, 2009. — 952 с.
12. Шпагіна І. «Функція», «повноваження», «компетенція» як правові категорії / І. Шпагіна // Українське право. — 2008. — № 1.

РЕЗЮМЕ

Исследуются отдельные проблемы кассационной проверки судебных решений в гражданском судопроизводстве в аспекте его законодательного обеспечения и нормативного регулирования в Украине.

SUMMARY

The separate problems of appeal verification of court decisions are probed in the civil legal proceeding in the aspect of him legislative providing and normative adjusting in Ukraine.

*Рекомендовано кафедрою
кримінального процесу та криміналістики*

Подано 28.10.09